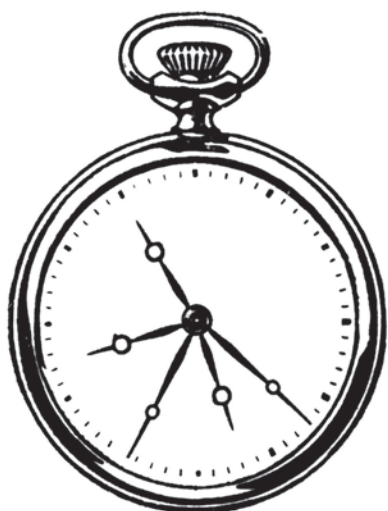

andar cos tempos

ANDAR COS TEMPOS.

Un convite a revisar a transmisión do baile tradicional galego con perspectiva de xénero

Carmen María (Carme) Campo Martínez

María Jesús (Chus) Caramés Agra

Asociación Andar cos tempos

andarcostempos@gmail.com

DA EXPERIENCIA VITAL AO PROXECTO ANDAR COS TEMPOS

Os ditos populares son unha das vías a través das que, tradicionalmente, se transmitiron valores e saberes culturais herdados das anteriores xeracións. Así, configuran unha das ferramentas educativas coas que as nosas persoas maiores nos guiaron nas diferentes etapas vitais, segundo a súa experiencia propia e colectiva. Mensaxes de empatía a través de refráns como "non lle fagas a ninguén o que non che gustaría que che fixesen a ti" ou de integración e solidariedade como "aquí ou xogamos todas ou rompemos a baralla", cos que nos ían ensinando a vivir, recollendo nunhas poucas e certas palabras, todo o saber colectivo depositado na nosa oralidade.

Un deses ditos referenciais para nós é "andar cos tempos", transmitido decotío polas nosas avoas, Dorinda e Luísa, quen, ademais de o apuntar oportunamente, tamén aplicaban con atino no seu camiñar vital. "Andar cos tempos" vén querendo dicir que debemos ser conscientes dos cambios que se desenvolven arredor de nós, sendo quen de nos adaptar a eles se os consideramos axeitados, valorando se nos enriquecen cultural, persoal ou socialmente.

Criadas na fortuna de termos recibido as aprendizaxes das anteriores xeracións e nos valores de xustiza e de coidados transmi-

REVISTA GALEGA
DE EDUCACIÓN
PUBLICACIÓN DE NOVA ESCOLA GALEGA

ISSN: 1132-8932

Páx. 14 -18

tidos polas nosas avoas, as autoras deste artigo acabamos por nos desenvolver profesionalmente no ámbito da educación non formal, onde aproveitamos para explorar as potencialidades educativas do patrimonio cultural inmaterial (PCI en diante) e o seu uso como recurso didáctico é unha constante no noso labor.

Desafortunadamente, non tivemos a oportunidade de coñecer a música e baile tradicionais por transmisión natural, senón a través das agrupacións folclóricas que, para a nosa alegría, había nas nosas vilas natis e ás que, sendo ben pequeniñas, nos achegaron as nosas familias. Nelas puidemos descubrir a riqueza e bondades destes bens patrimoniais, que xa pasaron a formar parte de nós e a se converter nun piar das nosas vidas.

AS ORIXES DO PROXECTO ANDAR COS TEMPOS

As nosas inquedanzas leváronnos a realizar traballos de campo neste eido acudindo a informantes da última xeración que recibiu estes elementos patrimoniais por transmisión natural. No decorrer dos anos, acabamos por nos converter tamén en mestras de baile tradicional creando un tipo de escola na que non se procurase un obxectivo escénico-a diferenza das folclóricas ás que fomos de pequenas-, senón desenvolver unha metodoloxía coa que fornecer o coñecemento dos movementos, códigos e dinámicas do baile tradicional a toda aquela persoa interesada en aplicalo no seu tempo de lecer. O noso obxectivo era, pois, revitalizar o baile como ferramenta de socialización e de diversión válida na actualidade, recollendo o que considerabamos funda-

Obradoiro de baile "Bailar a canda os tempos" na Coruña.

mental da mensaxe transmitida polas nosas maiores.

Desde os valores e saberes transmitidos polas nosas avoas e as aprendizaxes adquiridas nas recollidas de campo, comezamos a atoparnos con contradicións no noso quefacer diario como mestras, como bailadoras e como persoas concienciadas na igualdade de xénero. Así, fómonos decatando de que no momento de bailar ou de ensinar a bailar, estabamos a reproducir e a transmitir roles que noutros contextos das nosas vidas considerabamos sexistas. Isto levounos a ir na procura de respostas a ditas contradicións que nos axudasen a atopar solucións. Decidimos comezar a analizar, con perspectiva de xénero, aqueles estereotipos transmitidos que afondaban na desigualdade entre homes e mulleres no baile tradicional. Preguntámonos cal era a xustificación para que non fosen válidos noutros contextos das nosas vidas, mais si naquilo que levase o apelativo de tradicional, reproducíndoos sen cuestionamentos.

A primeira fase desta análise foi identificar os estereotipos sexistas, así como a mensaxe subxacente que levan implícita, que se acostuman transmitir tanto nas representacións escénicas coma nos espazos de transmisión regrada e que, na maior parte dos casos -como foi o noso-, se dá a través das agrupacións folclóricas.

Entre os detectados, atopámonos por exemplo con que se transmite un xeito de bailar 'masculino' e outro 'feminino'. O rol masculino caracterízase por unha actitude vigorosa e recta, executando os movementos con moita forza, brincando enerxicamente e colocando os brazos ben erGUIDOS. O rol feminino, polo contrario, caracterízase por unha actitude sensual, executando os movementos de maneira máis suave, doce e recatada, colocando os brazos máis baixos e movendo máis as cadeiras^[1]. Deste xeito, cando se definen os movementos por xénero, estase a

[1] Para poder afondar na análise realizada dos estereotipos de xénero e a súa transmisión consultar o artigo na revista "Adra" n.º 16 (http://museodopobo.gal/sites/default/files/2021-11/adra16web_2.pdf)

Campana "Um lote de dicas para bailar en igualdade".

afondar no concepto machista de masculinidade e de feminidade. Así o masculino á forza, ao apoderamento e ao protagonismo; e pola contra, o feminino á doxura, á debilidade e á submisión. Á vez, estase a anular a diversidade e liberdade de expresión individual das persoas, como tamén afondando na división binaria 'home/muller', discriminando outras identidades de xénero posíbeis.

Poderíase pensar que tampouco ten tanta importancia se facemos diferenciación por sexo en canto a saltar, a mover a cadeira ou á altura á que colocar os brazos á hora de bailar, mais no fondo estamos adquirindo papeis asignados a cada rol de xénero e reforzando, sutil e transversalmente, a idea de como ser home ou muller no momento do baile. Unha idea que segue o modelo definido noutros ámbitos de socialización do sistema patriarcal.

Cando comezamos a compartir coa comunidade bailadora coetánea estas contradicións buscando a xustificación de seguir a reproducir estes estereotipos, a resposta que sempre se nos daba era "así é o

noso baile tradicional, e para que siga sendo tradicional temos que transmitilo tal cal, aínda que sexa machista".

A transmisión destes estereotipos estaba completamente normalizada baixo o dogma que etiquetaba o tradicional como algo estático e inmutable. Isto levounos a preguntarnos: que é a tradición?. Logo de ler, escoitar e debater moito, chegamos á conclusión de que a tradición non é regresar a un momento concreto do pasado que debemos reproducir coma se dunha fotografía se tratase, senón que a tradición é o que queda do pasado no presente, a transmisión de xeración en xeración da experiencia e innovación dunha comunidade, posta a proba e cribada por centos de miles de persoas ao longo do tempo e onde só permanece o que realmente enriquece culturalmente ou é válido para a colectividade. Entendemos que a tradición é viva, dinámica e atemporal; que a tradición, por si mesma, anda cos tempos.

O DESENVOLVEMENTO DE ANDAR COS TEMPOS

A seguinte fase do noso proceso foi plasmalo mediante diferentes accións con vontade didáctica para compartilo coa comunidade. Neste sentido, partimos do deseño, elaboración e instalación dunha presentación expositiva na que interpelabamos a experiencia vital do público, convidándoo á reflexión, formulando preguntas e ofrecendo rexistros audiovisuais e materiais artesanais nos que poder atopar respostas. Deste xeito, quen visitase a exposición facíao de maneira activa, confrontando os propios estereotipos e podendo atopar argumentacións para os desbotar. A

mostra estivo exposta nos Encontros de Música Tradicional de Carboeiro, no Museo do Pobo Galego e nos concellos da Coruña e de Ribadeo, poñendo por primeira vez enriba da mesa esta percepción e dando lugar a moitos debates e reflexións, tal como se procuraba.

As persoas vinculadas ao baile e música tradicionais comezaron a se sensibilizar con este tema e a demandar argumentacións para os debates que se ían xerando, polo que decidimos poñernos a investigar para coñecer a orixe e razón da transmisión destes estereotipos. Con todo o labor de documentación e de análise realizado, deseñamos un faladoiro teórico-práctico a través do que lle achegar os contidos á comunidade, mais botando man de dinámicas que axudasen a confrontar vivencialmente os estereotipos e achegando argumentacións para que cada quen puidese chegar ás súas conclusións. Presentándoo deste xeito, buscamos conseguir que a aprendizaxe sexa significativa e favorecer que se produza un efecto multiplicador.

Parte do colectivo de ensinantes de baile tamén comezou a sensibilizarse, pero declarábanse con moitas dificultades para saber como impartir as súas aulas sen reproducir estereotipos sexistas. Co obxectivo de tratar de atallar isto, deseñamos un obradoiro práctico no que, a través de diferentes dinámicas, tentamos propiciar a reflexión desde o experiencial para, a continuación, achegarlle ferramentas metodolóxicas coas que conseguir ensinar baile sen carga sexista.

A partir destas experiencias, detectamos tamén que

o alumnado e a comunidade foliadeira comezou a sentir a necesidade de ter unhas indicacións de como participar do baile tradicional coidando de non padecer ou promover desigualdades por razón de xénero. Coa colaboración do centro social compostelán Gentilha do Pichel e Sechu Sende, creamos a campaña "Um lote de dicas para bailar en igualdade"^[2], un total de 33 recomendacións sobre como non reproducir, apoiar ou ser conivente con comportamentos sexistas e de poder no baile, a cal puxemos a libre disposición na rede para a súa máxima difusión.

Neste camiño, tamén nos atopamos con profesorado da educación formal que nos expuxo as grandes dificultades coas que se atopaban neste eido. Nos currículos das materias que imparten contémpase, convenientemente, a transmisión de elementos do noso PCI, nomeadamente a música e baile tradicionais. Incorporar aos currículos escolares a transmisión do baile tradicional permite poder traballar a partir das competencias curriculares ou obxectivos educativos como a educación física, artística ou matemática, exercer as funcións cognitivas, fomentar a socialización e a autonomía ou propiciar o diálogo interxeracional. Todo isto partindo da transmisión dun saber colectivo, desde a diversión e a participación, cuestións que consideramos clave para xerar unha aprendizaxe significativa.

Mais o problema co que se atopaban era a falta de atención que desde a facultade e outros espazos de formación relacionados co ámbito se daba

[2] Ubicación da campaña na rede para a súa consulta e difusión: https://issuu.com/andarcostempos/docs/libro_dicas

Cos informantes de Zobra (Lalín).

Encontros de Música Tradicional de Carboeiro. Rosario das Marías.

cara a estes recursos, eiva que trataban de cubrir apoiándose na bibliografía afortunadamente publicada que fornece propostas neste sentido. Os traballos bibliográficos existentes dirixidos á transmisión do baile ao público, principalmente infantil, teñen unha inmensa calidade e potencial didáctico, mais, desafortunadamente, moitos deles tamén conteñen unha grande carga sexista.

Para atender a esta demanda, fixemos unha análise con perspectiva de xénero da bi-

bliografía existente e creamos un grupo de traballo con profesorado de infantil e primaria do CPI Antonio Orza Couto de Codeso, Boqueixón. Nas sesións desta experiencia piloto, achegamos recursos ao profesorado para poder aplicar o baile tradicional nas aulas, aprendendo os elementos base das danzas e bailes tradicionais que transmitir ao alumnado mais sen códigos sexistas. Brindamos fontes de información sobre o PCI, proporcionándolles ferramentas para poder realizar unha lec-

Nenos bailando en Ardelloeixo-Foliadas da Coruña. (2017)

Foto da instalación expositiva no Museo do Pobo Galego. (2016)

tura crítica dos recursos bibliográficos, podendo así liberalos da carga sexista que puideran conter. O obxectivo era que botasen man desa valiosa bibliografía mais aplicando unha metodoloxía coeducativa.

En todas as nosas propostas, tentamos aplicar unha metodoloxía eminentemente vivencial, práctica e participativa, con contidos baseados en experiencias reais, fomentando

unha aprendizaxe por descubrimento guiada e autónoma, onde as persoas participantes se sintan protagonistas activas do seu proceso de aprendizaxe, o que, consideramos, fai que resulte significativo. Bebemos do sistema aplicado polas nosas avoas en nos guiar no noso medrar, apuntando os seus sabios ditos xusto no momento en que nos vían preparadas para recibir a súa mensaxe instrutiva.

CONCLUSIÓNS

Todas as accións que desenvolvemos desde o proxecto *Andar cos tempos* buscan convidar á reflexión e ao debate para concienciar sobre a importancia e necesidade de transmitir o noso PCI, mais construíndo a maneira de facelo, colaborativa e colectivamente, canda os nosos tempos. Tempos nos que non lle queremos dar cabida a discriminacións de ningún tipo.

Nós tivemos a fortuna de ser criadas por un tesouro de avoas que tiñamos nas nosas casas e que traían no peto do mandil un amplo abano de saberes populares e de experiencias vitais coas que nos aconsellar e educar, así como tamén lles pasara a elas. Mais xa non tivemos a mesma sorte coa música e o baile tradicionais. Hoxe en día, rara vez conviven tres xeracións nunha casa e os momentos de transmisión destes saberes son escasos ou inexistentes. Por isto, debemos buscar novas canles na familia, na escola, no tempo de lecer... para continuar a transmitir o noso PCI, que sempre foi e segue a ser unha ferramenta educativa coa que transmitir os bens e valores dunha cultura. Así mesmo, non debemos esquecer o sabio consello recollido no dito *Andar cos tempos* e aplicalo tamén nesta transmisión; é dicir, ser quen de ver o que a anterior xeración nos transmitiu, preguntarnos se realmente recolleemos a súa experiencia e as innovacións que achegou e cal é o legado que queremos deixar. Correspóndenos buscar a maneira de seguir coa cadea e achegar a quen vén detrás este valioso ben patrimonial, mais libre de cargas sexistas doutros tempos, que xa non son os nosos nin queremos que sexan os das nosas herdeiras. ■